

LITERATŪROS METODOLOGIJA

J. GIRDZIJAUSKAS

POETINĖ IDĖJA IR POEZIJOS KŪRINYS

I

1. Poetinės (meninės) idėjos prigimtį teorinės minties raidoje pirmieji XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje atskleidė vokiečių klasikinės estetikos atstovai—I. Kantas, J. G. Fichtė, F. Šelingas, G. V. F. Hėgelis. Pagrindinis vaidmuo čia priklauso Imanueliui Kantui—jis buvo naujų estetikos ir meno teorijos idėjų pradininkas, vėliau juo rėmėsi kiti. O iš I. Kanto veikalų šiuo atžvilgiu svarbiausias yra „Sprendimo galios kritika“ (1790 m.).

Poetinės idėjos esmę buvo galima suvokti tiktai suvokus meno esmę. Meno esmės suvokimas buvo pagrindas kalbėti ir apie meninę idėją, ieškoti jos specifikos.

Iki XVIII a. pabaigos—iki to meto, kada savo žodį tarė vokiečių klasikinė filosofija,—vyravo vienpusiškas meno supratimas. Meno esmė buvo suvokiama arba racionalistiškai, arba sensualistiškai (racionalizmas ir sensualizmas buvo pagrindinės XVIII a. filosofinės kryptys). Abiem atvejais menas buvo dažniausiai traktuojamas kaip pradinė (žemutinė) pasaulio pažinimo pakopa (aukščiausia pakopa buvo laikoma filosofija). Meno kūryba buvo savotiškai sumenkinta, jai nerandama tinkamos vietos žmogaus kūrybinių galių ir žmogiškųjų vertybių sistemoje. Vokiečių klasikinė filosofija, įveikusi racionalizmo ir sensualizmo vienpusiškumą, ėmusi dialektiškai traktuoti reiškinius, išsprendė šią dilemą—pastatė meną į savo tikrąją vietą.

Vokiečių mąstytojai pirmiausia atskleidė meno sintetiškumą, įrodė, kad menas yra sintetinės prigimties. Tasai sintetiškumas apima tiek meninį mąstymą, tiek patį meno kūrinį, tiek pagaliau meninį suvokimą.

I. Kantas pirmas paskelbė, kad menas yra laisvas visų žmogaus kūrybinių galių žaismas. Laisvas ne absoliučiai, o tiktai žmogaus pažintinių jėgų atžvilgiu. Pasaulio dėsnius, jo esmę žmogus pažįsta protu, logiškai galvodamas, visas kitas savo dvasios jėgas (jausmus, vaizduotę) pajungdamas diskursyviam mąstymui. Mokslininkas, mąstytojas yra vienpusiškas ta prasme, kad savo veikloje suabsoliutina protą. Tuo tarpu meni-

ninko mąstymas yra sintetiškas. Meniniame mąstyme lygiomis teisėmis dalyvauja visos žmogaus dvasinės jėgos: jūtimai, suvokimas, vaizdiniai, jausmai, vaizduotė, emocijos, protas.

Poezija, I. Kanto supratimu, yra menas laisvai žaisti vaizduote, laisvai žaisti idėjomis. Tačiau tas žaidimas yra savotiškai protingas. Jis harmoningai sujungia dvi pažintines galias — jūtimus (Sinnlichkeit) ir protą (Verstand). Sujungia taip natūraliai, jog atrodo, tarsi jie patys laisvai susijungia¹.

„Poetas,— rašo I. Kantas,— žada mažai ir numato tiktai pažaisti idėjomis, bet sukuria tai, kas verta ne žaidimo, o darbo“². „<...> Gerai, kai poetas nieko nemoko; jis neturi žaidimo paversti darbu. Protas irgi gadina žaidimą, dažnai padaro jį banalų. Poezija — puikiausia iš visų žaidimų, nes į ją mes sudedame visas dvasios jėgas <...> Jos vaizdai nėra skirti daiktui pažinti, bet jie turi pažadinti ir sugyvinti vaizduotę. Jie privalo būti turiningi, nes be proto nėra tvarkos, ir būtent proto žaismas sukelia didžiausią pasitenkinimą“³.

Žmogaus jusliškumas būna siauras, individualus, apsiribojantis atskiryste, neturintis bendresnės prasmės, minties krūvio. Kita vertus, abstrakčios proto sąvokos, nors ir pačios giliausios, būna sausos, skurdžios, negyvos, atitrūkusios nuo betarpiškos žmogaus patirties. Meninis mąstymas (die ästhetische Behandlung), pabrėžia I. Kantas, kaip tik ir leidžia išvengti šių abiejų trūkumų — jūtimų siaurumo ir abstrakcijų sausumo⁴. Taigi meninis mąstymas sintetina dvi pagrindines žmogaus dvasines galias — jūtimus ir protą. Suprantama, kad tos galios įkūnijamos (realizuojamos, materializuojamos) ir meno kūrinyje. Dėl tos pačios priežasties ir suvokiant meno kūrinį yra ugdomos visos žmogaus dvasinės jėgos — ugdomas vieningas žmogus — žmogus kaip asmenybė.

Sekdamas šitokia I. Kanto mintimi, vėliau J. G. Fichtė pabrėžė, kad „menas ugdo ne tiktai protą, kaip tai daro mokslininkas, ir ne tiktai širdį, kaip tai daro moralinis žmonių auklėtojas; menas ugdo vieningą žmogų. Tai, kam jisai byloja, yra ne protas ir ne širdis (atskirai paimti), bet visa siela — visų jos galių vienybė; tai yra trėčia, sudaryta iš anų abiejų“⁵. Vadinasi, pasak J. G. Fichtės, menas yra proto ir širdies sintezė.

„Laiškuose apie estetinį auklėjimą“ (1795) kalbėdamas apie antagonizmą tarp žmogaus pastangų harmoningai vystytis ir tarp jo profesinės specializacijos (t. y. visuomeninio darbo pasidalijimo, žmonių susvetimėjimo), kuri daro žmogų vienpusišką, siaurina jo interesus, F. Šileris kaip

¹ Kant I. Kritik der Urteilskraft.— Hamburg, 1974, S. 176—177.

² Ten pat, p. 177.

³ Kant's gesammelte Schriften.— Berlin, 1913, Bd. 15, S. 266—267.

⁴ Kant I. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht.— In: Immanuel Kant's Werke. Berlin, Bd. 8, 1923, S. 29—31.

⁵ Fichte J. G. Das System der Sittenlehre nach den Prinzipien der Wissenschaftslehre.— In: Fichte J. G. Werke, Leipzig, [1911], Bd. 2, S. 747.

išsigelbėjimą taip pat siūlo estetinį auklėjimą ir meną. Menas todėl gali išvaduoti žmogų iš susmulkėjimo, susiaurėjimo, dvasinio nusikurdimą, kad jis sugeba ugdyti visas jo dvasines galias — sugeba ugdyti vieningą žmogaus asmenybę ir kartu humanizuoti visuomenę. „Nors jau žmogaus poreikiai,— sako F. Šileris,— verčia jį gyventi visuomenėje, o protas įdiegia jam visuomeniškumo pagrindus, tačiau vien tiktai grožis gali suteikti jam visuomenines savybes. Tiktai skonis daro visuomenę harmoningą, nes jis sukuria harmoniją individe. Visos kitos veiklos formos skaldo žmogų, nes jos remiasi arba vien jusline, arba vien dvasine jo būtybės dalimi; tiktai veikla grožio srityje (die schöne Vorstellung) daro žmogų vieningą, nes ji reikalauja suderinti abi jo prigimtis. Visos kitos bendravimo formos skaldo visuomenę, nes jos remiasi arba specialiu kiekvieno atskiro asmens polinkiu, arba specialiais atskirų narių gabumais, tai yra tuo, kuo žmonės vienas nuo kito skiriasi; tiktai bendravimas per grožį vienija visuomenę, nes jis remiasi tuo, kas visiems bendra <...> Tiktai grožiu mes džiaugiamės ir kaip individumai, ir kaip giminė, t. y. kaip giminės atstovai, vienu metu <...>“⁶

Sitai — vokiečių klasikinėje filosofijoje, estetikoje ir meno teorijoje — išgalėjo mintis apie sintetinę meno prigimtį, kuria kartu buvo teoriškai grindžiama ir jo humanistinė paskirtis. Nepaisant įvairių laiko padiktuotų modifikacijų, toji mintis tebėra gaji iki šių dienų.

2. Suvokus sintetinę meno prigimtį, atitinkamai buvo suvokta ir meninės idėjos esmė.

Kas gi yra meninė idėja? Ar yra mene kokių nors idėjų? Kodėl, kalbėdami apie meną, prie sąvokos „idėja“ būtinai priduriame epitetą — „meninė“ arba „poetinė“, arba „estetinė“ idėja?

„Estetinė idėja,— sako I. Kantas,— aš laikau tokį vaizduotės darinį (die Vorstellung der Einbildungskraft), kuris skatina daug galvoti, nors jokia apibrėžta mintis, t. y. jokia sąvoka, negali būti jam visiškai adekvati, kurio todėl jokia kalba negali iki galo apimti ir išaiškinti“⁷. I. Kantas čia formuoja naują ir labai perspektyvią meninės idėjos sampratą. Anot jo, meninės idėjos nėra paprasti jutimai — jos yra idėjos, pagimdytos žmogaus mentaliteto; bet, kita vertus, meninės idėjos nėra ir loginės idėjos arba sąvokos, atitrukusios nuo juslinių išpūdžių bei suvokinių. Kaip menas apskritai yra sintetiškas, taip sintetiška yra ir meninė idėja. Meninė idėja yra vaizdinio ir sąvokos vienybė, vaizdo ir minties vienybė. „Visi menai,— sako I. Kantas,— yra pagrįsti vaizdinių (Anschauung) ir

⁶ Schiller F. Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen.— In: Schiller F. Gesammelte Werke: Philosophische Schriften. Berlin, 1959, Bd. 8, S. 494—495.

⁷ Kant I. Kritik der Urteilskraft, S. 167—168. Lygindamas estetinę idėją (ästhetische Idee) su proto idėja (Vernunftidee), Kantas pažymi: „Nesunku pastebėti, kad ji [estetinė idėja] yra priešybė (Pendant) proto idėjai; pastaroji, atvirkščiai, yra sąvoka, kuriai negali būti adekvatus joks vaizdinys (Anschauung), t. y. joks vaizduotės darinys (Vorstellung der Einbildungskraft)“. (Ten pat, p. 168.)

sąvokų (Begriff) sinteze — jutimų (Sinnlichkeit) ir intelekto (Verstand) bei proto (Vernunft) sinteze. Kuo aiškiau sąvoka spinduliuoja iš vaizdinio, kuo stipriau sąvoka vaizdiniu išreiškiama, tuo didesnis yra menas. Tačiau sąvokos neturi būti empiriškos, t. y. išvestos tiesiog iš vaizdinių, nes kitaip bus vien sumanumas (Geschiklichkeit), bet ne menas. Tik tai tokiu atveju, kai vaizdiniai griežtai atitinka jutimų dėsnius, o sąvokos griežtai atitinka intelekto dėsnius, ir kai tie vaizdiniai ir tos sąvokos visiškai sutampa, tai tasai sutapimas ir sudaro amžinąjį meną: <...>”⁸

Svarbiausias I. Kanto nuopelnas yra tas, kad jis parodė, jog meninė idėja nėra loginė idėja, nėra sąvoka, kurią meninis vaizdas tiksliai iliustruoja, akivaizdžiai paaiškina. Meninė idėja nėra loginė abstrakcija, iliustruojama vaizdais, bet ji nėra ir grynas vaizdinys, neturintis gilesnės prasmės, nieko nesakantis žmogaus protui. Meninė idėja, kaip sako I. Kantas, skatina žmogų daug galvoti, tačiau tas galvojimas yra specifiskas — jo esmės negali atskleisti loginis mąstymas, pagrįstas sąvokomis.

Taigi I. Kantas pasako, kad meninė idėja yra sintetiška (ji sulydo vaizdinį ir sąvoką, vaizdą ir mintį) ir kartu yra daugiaprasmė (jos negalima išreikšti ir atskleisti vien loginėmis kategorijomis — diskursyviu mąstymu).

Tarsi pratęsdamas I. Kanto samprotavimus apie meninės idėjos prigimtį, kitas vokiečių filosofas ir estetikas F. Šelingas skiria tris pagrindinius meninio vaizdavimo būdus — schematišką, alegorišką ir simbolišką⁹. F. Šelingo nuomone, toksai vaizdavimas, kai bendrybė (Allgemeine) reiškia atskirybę (Besondere), arba kai atskirybė suvokiama tiksliai per bendrybę, yra schematiškas. O toks vaizdavimas, kai atskirybė reiškia bendrybę, arba kai bendrybė suvokiama per atskirybę, yra alegoriškas. Ir pagaliau toks vaizdavimas, kai nei bendrybė nereiškia atskirybės, nei atskirybė nereiškia bendrybės, bet kai bendrybė ir atskirybė visiškai sutampa, kai pasiekama visiška bendrybės ir atskirybės sintezė — toksai vaizdavimas yra simboliškas.

Simbolis, pasak F. Šelingo, yra pati meno (kaip ir mitologijos) esmė. Simbolinis vaizdas, būdamas visiškai konkretus, individualus, neschematizuotas, nereiškia (kaip alegorija) jokios bendrybės — simbolinis vaizdas pats yra bendrybė. Alegorinė reikšmė simboliniame vaizde slypi tiksliai kaip galimybė. Kitaip tariant, simbolyje slypi alegorijos galimybė, bet patsai simbolis nėra alegorija. Lygiai taip pat simbolyje slypi schematizacijos galimybė, bet patsai simbolis nėra schema. Tuo meninio vaizdo simboliškumu kaip tik ir remiasi jo daugiareikšmiškumas — jo prasmės begalybė¹⁰.

⁸ Kant's gesammelte Schriften, Bd. 15, S. 423—424.

⁹ Schelling F. W. J. Philosophie der Kunst. — In: Schelling F. W. J. Werke: Schriften zur Philosophie der Kunst und zur Freiheitslehre. Leipzig, 1907, Bd. 3, S. 55.

¹⁰ Ten pat, p. 55—59.

Mene (ir mitologijoje), aiškina F. Šelingas, reikšmė yra kartu ir pati būtis. Kūrinyje reikšmė išikūnijusi vaizde, susiliejusi su juo. Kai tik imame klausti, ką ta reali būtis reiškia, pradeda nieko neberekšti pati reali būtis. Kitaip tariant, kai meno kūrinį traktuojame alegoriškai, tai pats kūrinys netenka savarankiškos reikšmės. Kūrinio realus buvimas, to realaus buvimo reikšmė imama kvestionuoti, ja tarsi suabejojama. Kūrinyš pats savaime lyg ir nieko nereiškia — jisai svarbus tiktai kaip kokios nors bendresnės minties iliustracija. Kita vertus, kūrinio idėja irgi griūva, kai suvokiame, jog realybės ir idealybės vieningumas jame yra pažeistas. Kitaip tariant, kai meno kūrinį traktuojame schematiškai, jis irgi netenka savarankiškos reikšmės. Schematiškame kūrinyje visuomet atrodo, kad jo idėja nėra tikra realybė. Taigi, pagal F. Šelingą, nei alegorinis, nei schematinis vaizdavimas neatitinka meno prigimties, neišreiškia jo esmės. Meno prigimtį ir esmę atskleidžia vien simbolinis vaizdavimas, t. y. toks vaizdavimas, kai absoliučiai sutampa atskirybė (ypatingybė) ir bendrybė (visuotinybė), kai susilieja vaizdinys ir sąvoka, vaizdas ir mintis. Kiekvieną meninį vaizdą, pagal F. Šelingą, reikia suvokti tokį, koks jis yra, nes tiktai toks, koks yra, egzistuojamas pats savaime, jis kartu ir ką nors reiškia. Netinka abejoti realiu vaizdo savarankiškumu arba, priešingai, matyti vien vaizdą ir nesuvokti jo prasmės. Mene mūsų nepatenkina nei paprastas, neturintis prasmės buvimas, nei paprasta, nuo buvimo atitrukta prasmė. Meninis vaizdas yra konkretus, panašus tiktai pats į save, kaip ir kiekvienas gamtos daiktas, ir kartu toksai bendras ir pilnas prasmės kaip sąvoka. Meninis vaizdas (simbolis) yra prasmėvaizdis (Sinnbild)¹¹. Taigi F. Šelingas, kalbėdamas apie meninį vaizdą, akcentavo tą pačią mintį kaip ir I. Kantas, kalbėdamas apie meninės idėjos prigimtį. Meninis vaizdas yra kupinas prasmės (logiškai interpretuojamas, jis yra daugiaprasmis iki begalybės); o meno kūrinio prasmė (jo idėja) yra visuomet vaizdi, konkreti, individuali, nepakartojama, kaip ir kiekvienas žmogaus suvokiamas juslinis reiškinyš.

Vokiečių klasikinės filosofijos ir estetikos apibendrintojas G. Hėgelis irgi pabrėžė, kad meno tikslas yra jusliškas idėjos vaizdavimas¹². Idėja sudaro meno kūrinio turinį, o jos jusliškai vaizdus pavidalas sudaro meno kūrinio formą. Kartu G. Hėgelis perspėja, kad turinys, reikalaujantis būtent meninio vaizdavimo, turi pats savyje slėpti tokio vaizdavimo galimybes. Kitokiu atveju — kai turinys pagal savo prigimtį nereikalauja vaizdumo ir išorinės juslinės išraiškos — gimsta prastas meno kūrinys. Kartu G. Hėgelis sako, kad meno kūrinio turinys nėra loginė abstrakcija. Meno kūrinio turinį visuomet sudaro tai, kas konkrečiu, tikra, subjektyvu, ypatinga, nors visa tai visuomet turi bendrą, visuotinę prasmę. G. Hėgelio supratimu, menas tampa tobulas tik tada, kai idėjos vaizdas pasidaro

¹¹ Ten pat, p. 59—60.

¹² Hegel G. W. F. *Ästhetik: Mit einem einführenden Essay von Georg Lukács.*— Berlin, 1955, S. 108.

tikras, kai idėja yra vaizdas savyje ir sau, kai idėja ir jos vaizdas reiškia vieną ir tą patį¹³. Čia matome tą pačią I. Kanto minties modifikaciją kaip ir F. Šelingo samprotavimuose.

Taigi kaip ir meno apskritai, taip ir meninės idėjos prigimtis yra sintetiška. Meninė idėja yra ypatinga, specifiška žmogaus kūrybinių galių išraiška — ir jos negali atstoti nei buitinė (empirinė) sąmonė, nei loginis mąstymas. Tai kokybiškai naujas psichologinis darinys, kuriame organiškai susilieja vaizdas, emocija ir mintis. Meninė mintis (meninė idėja) yra vaizdi ir emociinga. Meninės emocijos yra vaizdžios ir protingos. Meniniai vaizdai yra kupini jausmo ir minties. Taip dialektiškai meniniame mąstyme, meno kūrinyje ir meniniame suvokime santykiauja pagrindinės žmogaus dvasios galios — emocijos, vaizduotė ir protas.

3. Meninė idėja, būdama ypatingos prigimties, kartu yra ne kas kita kaip grožio idėja. O gražu, pasak I. Kanto, yra tai, kas sukelia nesuinteresuotą pomėgį¹⁴. Grožio sukeliamas pomėgis nuo visokių kitokių malonumo rūšių skiriasi tuo, kad jisai nesusijęs su gyvybiniais, praktiniais žmonių interesais ir su dorovės reikalavimais. Estetinis suvokimas yra ypatinga sąmonės būseną, kada suvokiamą savaiminę objekto vertę. Grožis yra toks teigiamas išgyvenimas, tokia teigiama žmogaus emocija, kurią sukelia pats objekto (šiuo atveju meno kūrinio) egzistavimas, jo stebėjimas ir jo suvokimas. Kartu estetinis suvokimas yra visuotinis, būdingas visiems žmonėms; be to, estetinis suvokimas būna sintetiškas, o tuo tarpu teorinis sprendimas remiasi loginiu mąstymu¹⁵. Kitaip tariant, samprotaudami apie pasaulį, ieškodami tiesos, mes remiamės loginiais argumentais; o susidūrę su estetiniu objektu (su meno kūriniumi), sakome „gražu“ arba „negražu“ bendro poveikio skatinami¹⁶, neoperuodami sąvokomis, loginėmis kategorijomis. Sąvokos čia todėl netinka, kad jos negali išaiškinti meninės idėjos esmės, atskleisti sintetinės jos prigimties.

¹³ „Tiktai tobuliausiame mene,— rašo G. Hegelis,— idėja (Idee) ir vaizdas (Darstellung) tikrai atitinka vienas kitą ta prasme, kad idėjos vaizdas (Gestalt) pats savaime yra savyje ir sau tikras vaizdas, nes idėjos, kurią vaizdas išreiškia, patsai turinys yra tikras.“ (Ten pat, p. 112.)

¹⁴ Kant I. Kritik der Urteilkraft, S. 48. I. Kanto idėjų interpretaciją, kuria čia pasiremta, žr.: Sezemanas V. Estetika.— V., 1970, p. 267—270.

¹⁵ Kant I. Kritik der Urteilkraft, S. 48—49.

¹⁶ Tasai bendras poveikis irgi nėra vien juslinė reakcija: kaip ir meninė idėja, taip ir estetinis suvokimas yra jutimų ir intelekto sintezė. I. Kantas taip rašo: „Apie gamtos arba meno grožį galima apskritai pasakyti: gražu yra tai, kas patinka dėl gryno sprendimo (o ne dėl juslinio įspūdžio arba sąvokos). Menas visuomet vienaip ar kitaip ketina ką nors atskleisti (hervorzubringen). Bet jeigu tai būtų vien įspūdis (Empfindung), t. y. kas nors grynai subjektyvu, kas turėtų sukelti džiaugsmą, tai spręsti apie tai, kad toks produktas patinka, būtų galima tarpininkaujant tik jutimams (Sinnengefühl). O jeigu būtų ketinama atskleisti kokį nors objektą, tai tas objektas, kadangi jis atskleidžiamas meno, patiktų tiktai dėl sąvokų. Tačiau abiem atvejais menas patiktų ne dėl gryno sprendimo, t. y. patiktų ne kaip dailusis (schöne), bet kaip mechaninis menas.“ (Ten pat, p. 159.)

I. Kantui tikrasis grožis yra reiškinio sutapimas su idėja¹⁷. Vaizde įkūnyta idėja yra idealas¹⁸. G. Hėgeliui idealas yra bendroji meninio grožio idėja¹⁹. Meninio grožio idėja nėra paprasta idėja, kaip ją supranta logika. Idėja mene yra objektyvizuota, konkrečiai įkūnyta idėja — įkūnyta tokiu būdu, kad jos juslinio pavidalo vienintelė paskirtis ir yra atskleisti idėją. Idėja ir jos pavidalas — jų išbaigtas adekvatumas — ir sudaro konkrečią meninę tikrovę, konkretų meno kūrinį. Pagal idėją suformuota tikrovė ir yra idealas. Idealas yra vienintelis galimas (taigi tobulas) idėjos įsikūnijimas, jos konkretus reiškinys jusliniu pavidalu. Idealas — tai dvasinio turinio (idėjos) ir materialios formos (vaizdo) konkretaus tapatumo būtinybė. Nebūtinai, atsitiktinis ryšys tarp idėjos ir jos pavidalo, tarp turinio ir formos, tarp dvasios ir materijos nėra idealas. Jei idėja gali būti išreikšta ir vienokia, ir kitokia forma, arba jeigu ta pati forma gali pažymėti ir vienokią, ir kitokią idėją — tatau nebus idealas. Idealas yra vienintelė tobula idėjos išraiška. Būti idealiam — vadinasi, būti meniškai gražiam²⁰.

Taigi, kadangi specifiška yra meninė idėja, tai specifiški yra taip pat meno kūrinio turinys ir forma. Meno kūrinio turinys pačia savo prigimtimi reikalauja vaizdumo, konkrečios juslinės išraiškos, o meno kūrinio vaizdas, jo forma visuomet klostosi kaip turiningas vaizdas, kaip prasminga forma. Ta organiška formos ir turinio, vaizdo ir minties vienybė ir yra grožis. Tikras menininkas siekia išreikšti savo kūriniumi ne ką kita, kaip vienokią ar kitokią grožio idėją²¹.

4. Meninė idėja, būdama ypatingos prigimties grožio idėja, kartu yra pagrindinė kūrinio konstruktyvi jėga. Ji yra kūrimo tikslas, be jos negalima suprasti kūrinio struktūros²². I. Kantas sako: „Vaizdas (Gestalt) tuo pavidalu, kuriuo mums pasirodo, neturi prieštarauti idėjai“. O idėją (tai, koks turi būti daiktas) nustato sprendimo galia. Taigi sprendimo galia, apibrėždama idėją, „varžo ir riboja jutimų žaismą, bet ji suteikia jiems tikrą vienybę ir taip sustiprina išpūdį“²³. Vadinasi, meninė idėja, pasak I. Kanto, yra tarsi išgaubtas stiklas, kuris surenka išsklaidytus spindu-

¹⁷ „Die Erscheinung, so fern sie mit der Idee zusammen stimmt, macht das Wesentlich schöne.“ (Kant's gesammelte Schriften, Bd. 15, S. 354.)

¹⁸ „Ein Ideal ist die Idee in Bilde.“ (Ten pat, p. 390.)

¹⁹ Hegel G. F. W. Ästhetik, S. 111.

²⁰ Ten pat, p. 111—112.

²¹ Poetinės idėjos sintetinės prigimties suvokimas davė pagrindą vėlesniems mąstytėjams (pvz., A. Šopenhaueriui, M. Heidegeriui ir kt.) kalbėti apie tiesos ir grožio vienybę meno kūrinyje. Grožis suprantamas kaip tikrasis tiesos reiškinys, jos įsikūnijimo būdas. Toks įsitikinimas atsirado logiškai pratešus manymą, kad meninė idėja yra sąvokos ir vaizdinio, minties ir vaizdo vienybė. Tačiau, kad ir kaip būtų aiškinama psichologinė meninės idėjos prigimtis, atsižvelgtina į tai, kad kiekvieno kūrinio istorinis socialinis turinys, jo idėjų konkretį prasmę visuomet priklauso nuo kūrėjų ir interpretatorių bendrosios pasaulio, žmogaus ir meno sampratos. Todėl tą patį kūrinį skirtingai supras voliuntaristas, pozityvistas, froidistas, egzistencialistas, marksistas ir t. t. (nekalbant apie individualius skirtumus toje pačioje pažiūrų sistemoje).

²² Kant's gesammelte Schriften, Bd. 15, S. 363.

²³ Ten pat, p. 364.

lius — žmogaus juslinius išpūdžius — į vieną pluoštą, o dėl to tie spinduliai (jusliniai išpūdžiai) pasidarą daug ryškesni ir prasmingesni negu kasdienybėje. Pradinis pažinimo elementas yra vaizdiniai (Anschauung). Vaizdiniais užfiksuotą reiškinių įvairovę į vieną visumą sujungia vaizduotė, o įvairius vaizdinius į vieną sąvoką sujungia protas (Verstand)²⁴. Taigi, anot I. Kanto, vaizduotė tarsi sukomponuoja vaizdinius, o protas tą kompoziciją įprasmina. Meniniame mąstyme ir suvokime tos dvasinės jėgos (vaizdiniai, vaizduotė ir protas) dalyvauja, kaip minėta, laisvo žaidimo teisėmis — visiems prieinamu ir suprantamu būdu. Kartu meninė idėja lemia tikslingą meno kūrinio sąrangą, jo teleologinę struktūrą. Meno kūrinys, I. Kanto supratimu, turi tikslingą formą, nesusietą su (pašalinio) tikslo idėja²⁵. Paprastai tikslas skiriamas nuo priemonių. Tačiau meno kūrinyje tokio skirtumo nėra: tikslas ir priemonės čia sutampa. Tikslas yra pats meno kūrinys — jo individuali, nepakartojama vienybė. Kūrinio elementai ir dalys taip suderinti, tarsi jie realizuotų tikslą — bendrą kūrinio pavidalą, jo visumą. Tuo atžvilgiu meno kūrinys panašus į organizmą, kur visuma valdo atskirų organų ir jų dalių santykius ir nulemia jų paskirtį²⁶. Lygiai taip pat meno kūrinio idėja valdo jo dalis ir detales, paaiškina jų tarpusavio santykius²⁷. Kadangi meno kūrinys nėra priemonė kokiam nors išoriniam tikslui pasiekti, kadangi jo tikslas glūdi jame pačiame, jo vidinėje sąrangoje, tai ir juo išreikšta grožio idėja atsiskleidžia žmonėms kaip savarankiška vertybė, niekuo kitu nepaiečiama.

5. Meninė idėja, kadangi ji visuomet būna konkreti, individuali, yra kartu pagrindinis talento rodiklis. Meninis atradimas, I. Kanto aiškinimu, nebūna nei paprastas tradicijos tęsimas — mokyklinių įgūdžių kartojimas, nei atsitiktinis, empiriškas pastebėtų faktų ar reiškinių fiksavimas. Meninis atradimas visuomet remiasi originalia estetinė dėja²⁸.

6. Kadangi menas yra sintetinės prigimties, tai pagal pačią savo prigimtį jis negali egzistuoti be to, kas yra ne menas. Mene susilydo visokiausios idėjos: filosofinės, religinės, etinės, politinės, socialinės ir t. t. Tačiau visos šios idėjos estetiniame objekte (meno kūrinyje) būna visai kitokios negu kur kitur, specifiškos, ir tas jų savitumas priklauso nuo jų neatsiejamos vienybės su jas išreiškiančios formos estetiškumu. O kas lemia formos estetiškumą? Specifinis estetinis turinys, meninės idėjos, kurios kaip tik ir leidžia menininkui originaliai atskleisti vis naujas juslines išraiškos savybes bei galimybes.

²⁴ Kant I. Kritik der Urteilskraft, S. 55—56.

²⁵ Ten pat, p. 59—60, 77; *Sezemanas V. Estetika*, p. 268.

²⁶ Kant I. Kritik der Urteilskraft, S. 239—240; *Sezemanas V. Estetika*, p. 268.

²⁷ „Gamta yra graži,—sako I. Kantas,—kai ji atrodo kaip menas; o menas gali būti laikomas tik tada gražiu, kai mes suprantame, kad tai yra menas, tačiau kai jis atrodo mums tarsi gamta <...>. Taigi tikslingumas meno kūrinyje, nors ir yra sąmoningas (absichtlich), tačiau turi atrodyti nesąmoningas, t. y. į meną galima žiūrėti kaip į gamtą, kartu suprantant, jog tai yra būtent menas.“ (Kant I. Kritik der Urteilskraft, S. 159.)

²⁸ Kant I. Kritik der Urteilskraft, S. 167—175; Kant's gesammelte Schriften, Bd. 15, S. 418.

Galime, pavyzdžiui, pasakyti, kad S. Nėries eilėraštyje „Alyvos“ yra išreikšta kintančio gyvenimo amžinumo ir kiekvieno žmogaus laikinumo (jų vienybės) idėja:

Manęs dar nebuvo,—
 Alyvos žydėjo — —
 Manęs nebebus jau,—
 Jos vėlei žydės.—
 Ir kris jų lapeliai
 Nuo saulės ir vėjo —
 Kaip smėlio saujelės —
 Ant mano širdies — —²⁹

Tačiau mūsų suformuluota eilėraščio idėja neturi jokios estetiškos reikšmės. Ji tampa visiškai originalia ir sugestyvia estetinė idėja tiktai eilėraščio vaizdų sistemoje. Estetinę prasmę čia turi žydinčių alyvų vaizdas, būtojo ir būsimojo laiko kaitaliojimasis, būsimojo laiko persvara, krintančių lapų, nugairintų saulės ir vėjo, palyginimas su smėlio saujelėmis, krintančiomis ant žmogaus širdies. Estetinę idėją išreiškia ne tik poetiniai įvaizdžiai, bet ir jų kaita, jų nuoseklumas, jų kompozicija, be to, visa jų kalbinė išraiška — baigiant subtiliausiais eilėraščio intonacijos niuansais. Taigi galime sakyti, jog kintančio gyvenimo amžinumo ir kiekvieno žmogaus laikinumo vienybės idėja čia tampa originalia estetinė idėja tiktai dėl originalios eilėraščio formos. Bet galima pasakyti ir visiškai atvirkščiai: šio eilėraščio formos originalumas priklauso nuo jo estetiškos idėjos originalumo.

II

1. Konkreti meninė idėja, konkretus dvasinis turinys visuomet išreikšiami ir konkrečiu vaizdu, konkrečia jusline forma. Turinys pereina į formą, virsta forma, o forma išreiškia turinį, tampa turininga.

Tasai monolitas—meno kūrinys, toji vieninga sintetiška meninė idėja, išreikšta jusliškėmis priemonėmis, tuoj pat susikomplicuoja, kai kūrinį įkomponuojame į kultūrinį kontekstą. Tokiu atveju kūrinio originalumas pasidaro ne absoliutus, o sąlygiškas. Jis tampa sąlygiškas dėl žmogaus dvasios visuomeninės prigimties.

2. Kiekviename kūrinyje savotiškai susilydo subjektas ir objektas, žmogus ir gamta, tai, kas individualu, su tuo, kas visuomeniška. Menininkas atrinka iš aplinkos pasaulio tokius reiškinius, tokius daiktus, tokias jų detales ir spalvas, taip jas sugrupuoja, suderina, kad jos geriausiai, išpūdingiausiai išreikštų jo meninę idėją. Kita vertus, išorinio pasaulio daiktai ir reiškiniai, jų detalės ir spalvos kūrinyje prabyla į mus nauja, anksčiau nežinota prasme. Jos tampa sudvasintos, originaliai įprasmintos, ima švytėti nematyta vidine šviesa. Todėl, kalbant apie kūrinį, atsklei-

²⁹ Nėris S. Raštai.— V., 1984, t. 1, p. 102.

džiant jo meninę idėją, svarbu yra suvokti tiek išorinio pasaulio vaizdą jame, jo pobūdį ir prasmę, tiek ir subjektyvųjį žmogaus minčių, troškimų, idealų pasaulį — jų abipusius, dinamiškus ir dialektiškus tarpusavio ryšius.

3. Kūrinyje ne tik susilydo subjektyvumas ir objektyvumas — jis kartu yra savotiška dvasingumo ir materialumo vienybė. Meninė idėja būna jusliškai išreiškiama, materializuojama, įsikūnija vienokioje ar kitokioje medžiagoje. Tačiau medžiagos santykis su idėja vėl pasidaro sudėtingas. Nėra medžiagos, specialiai skirtos vien meno kūriniam. Akmuo ne tam guli ant lauko, kad iš jo būtų daroma skulptūra. Žmonių kalba egzistuoja ne tam, kad ja būtų rašomi eilėraščiai. Menininkui medžiaga yra inertiška, ir jis turi įveikti jos pasipriešinimą. Estetiškai tikslingai organizuota medžiaga, pagal meninę idėją transformuota ir suformuota medžiaga yra kūrinio forma. Todėl meno kūrinio forma ne visa vienodai estetiškai reikšminga; ne visi formos elementai vienodai intensyviai reiškia meninę idėją. Šalia meniniu atžvilgiu reikšmingų elementų, forma turi ir estetiškai indiferentiškų elementų, susijusių ne su menine idėja, o su pačios medžiagos sandara. Todėl aiškinant kūrinį, atskleidžiant jo meninę idėją, svarbu išryškinti estetiškai reikšmingus formos elementus, parodyti visą jų sistemą, jų hierarchinę tarpusavio priklausomybę. Tai padaryti padeda kūrinio stiliaus samprata. Kūrinio meninė idėja reiškiasi ne įformintos medžiagos visuma, o estetiškai aktyvizuotų formos elementų sistema, — ji reiškiasi kūrinio stiliumi.

4. Poezijos kūrinio medžiaga yra savotiška. Tai bendrinė žmonių kalba. Bendrine kalba poetas išreiškia originalią meninę idėją. Ją išreiškia aktualizuodamas vienokias ar kitokias semantines, vaizdines, emocines kalbos galimybes. Todėl aiškinant poezijos kūrinį, atskleidžiant jo meninę idėją, svarbu suvokti, kas priklauso kalbai ir kas — kūriniumi. Poetinė kalba kartu priklauso ir bendrinės kalbos sistemai, ir meninės kalbos sistemai, kurių kiekviena turi savitus bruožus ir dėsningumus³⁰.

Taigi poetinė idėja ir poezijos kūrinys nėra identiškos sąvokos. Poezijos kūrinys išreiškia poetinę idėją, bet su ja nesutampa. Kaip, koku būdu jis išreiškia poetinę idėją — ir yra pagrindinis kūrinio interpretacijų uždavinys.

III

Imkime konkretų pavyzdį — S. Nėries eilėraščių „Klajūnėlis“:

Kregždės molio gūžtą nusikrėsti baigė.—
O gandrai ties gluosniu sukasi ratu.—
Tur namus erelis ir mažytė sraigė.—
Mielas klajūnėli, kur sustosi tu?

³⁰ Šios straipsnio dalies teiginiai kiek plačiau išdėstyti autoriaus knygoje „Lietuvių eilėdara. XX amžius“ (V., 1979, p. 251—260).

— Štai laukų vėjelis, lengvas debesėlis,
 Kaip ir aš, klajūnai — visad be namų,—
 O lakus ir baltas mūs šilainių smėlis!
 Čia motulė žemė — čia man bus ramu³¹.

Kas šiame eilėraštyje priklauso išoriniam pasauliui, objektyviajai realybei, ir kas — poetės subjektyviajam pasauliui, jos individualybei? Eilėraščio poetinė idėja sintetina objektą ir subjektą — be tokios sintezės neįmanomas joks menas.

Apie išorinį pasaulį kalba visi eilėraščio poetiniai įvaizdžiai. Kregždės; molio gūžta; gandrai ir gluosnis; erelis ir sraigė; laukai; vėjelis ir debesėlis; šilainė, smėlis ir žemė — visa tai yra objektyvus pasaulio daiktai bei reiškiniai. Daugeliu atvejų objektyvus yra ir tų daiktų bei reiškinių apibūdinimas, jų ryšio, tarpusavio santykių nusakymas. Kregždės gūžtą nusikrėsti baigė; gandrai ties gluosniu sukasi ratu; mažytė sraigė, lengvas debesėlis; lakus ir baltas šilainių smėlis — visa tai mes patys esame ne kartą matę, stebėję, jutę, žinome iš savo patirties.

Tačiau pats tasai faktas, kad iš begalinės daugybės tikrovės daiktų bei reiškinių poetė paminėjo būtent tuos, o ne kitus, jau yra subjektyvus dalykas, rodantis pačios autorės tikslus. Taip pat ir tai, kad poetė šįkart atkreipė dėmesį ne į kregždės žvitrumą (kaip, sakysim, kitame eilėraštyje: Dainuok, širdie, gyvenimą / Be rimto, be švininio turinio, / Kaip žvitriai skraidanti kregždutė, / Kaip svirtis girgždanti prie šulinio), o į tai, kad kregždė baigė lipdyti sau lizdą, — irgi yra subjektyvus dalykas. Kad gandrai ne po pievas vaikštinėja, o ties gluosniu ratą suka; kad debesėlis ne baltas, ne mėlynas, o lengvas; kad šilainių smėlis ne drėgnas, ne sunkus, o lakus ir baltas; kad žemė — ne rutulys, ne juoda velėna, o motulė, — visa tai irgi rodo autorės subjektyvų požiūrį. Vadinasi, vienokių ar kitokių išorinio pasaulio daiktų bei reiškinių savybių nurodymas, jų išskėlimas, jų pabrėžimas kūrinyje taip pat priklauso nuo individo, kūrėjo subjektyvių ketinimų, nuo jo reiškiamos poetinės idėjos.

Poetinė idėja atsiskleidžia ne iškart, o pamažu pasireiškia eilėraščio vaizdais, jų kompozicija. Meninė mintis ima ryškėti jau trečioje eilutėje. Poetė sako:

Tur namus erelis ir mažytė sraigė.

Erelis turi lizdą, sraigė — kiautą, o namus turi žmogus. Tuo vienu sakiniu ne tik sujungiami kontrastiški gyvūnai — erelis ir sraigė, ne tik labai prasmingai jie sulyginami — ir erelis, ir sraigė turi savo prieglobstį, bet ir daroma aiški užuomina į žmogaus ir gamtos gyvenimo bendrumą. Tasai sakinyš — toji eilutė — kitaip nušviečia ir du pirmuosius sakinius — dvi pirmąsias eilutes. Jos irgi pasidaro dabar daug subjektyvesnės, daug turiningesnės, nes jas vis labiau ima persmelkti tolydžio ryškėjanti poetinė idėja: kregždės molio gūžtą nusikrėsti baigė; gandrai ties gluosniu sukasi ratu, saugo savo lizdą; erelis ir mažytė sraigė — visi gamtos gy-

³¹ Neris S. Raštai, t. 1, p. 122.

vūnai, ir dideli, ir maži, ir skraidantys padangėmis, ir ropojantys žeme — visi, kaip ir žmonės, turi savo prieglobstį, savo kampą, savo namus.

Tačiau kitas, tolesnis sakinyss ryškėjančiai poetinei idėjai suteikia naują posūkį:

Mielas klajūnėli, kur sustosi tu?

Tasai intymus, labai šiltas kreipinys yra kontrastiškas ankstesniam eilėraščio tekstui. Visi gamtos gyvūnai, kaip ir žmonės, turi savo namus, bet jų neturi klajūnas, amžinas keleivis — be pastovios vietos ir prieglobsčio. Ryškėja mintis apie klajūno vienišumą, apie jo išskirtinę, be dalio padėtį gyvenime.

Toliau eilėraštyje tolydžio stiprėja subjektyvioji gaida. Į klausimą — kur sustosi tu? — klajūnėlis atsako:

— Štai laukų vėjelis, lengvas debesėlis,
Kaip ir aš, klajūnai — visad be namų.

Čia išorinio pasaulio, gamtos reiškiniai (laukų vėjelis, lengvas debesėlis) jau betarpiškai palyginami su žmogaus gyvenimu. Savo žodžiais klajūnėlis dabar paneigia ankstesnį kontrastą — paneigia mintį, kad visi turi savo namus ir tik jis vienas jų neturi. Pasirodo, kad gamtoje klajūnas nesijaučia vienišas: tokie pat benamiai kaip ir jis yra laukų vėjelis, debesėlis. Klajūnas jaučia ne savo išskirtinumą, o savo bendrumą su gamta.

Toksai jausmas dar labiau sustiprinamas, pabrėžiamas paskutiniaisiais dviem sakiniais:
lakonišku šūksniu —

O lakus ir baltas mūs šilainių smėlis!

ir tyliu paguodos balsu —

Čia motulė žemė — čia man bus ramu.

Taip galutinai atsiskleidžia eilėraščio poetinė idėja. Ji savaip įprasmina ir visą į eilėraščio orbitą patekusį išorinio pasaulio vaizdą.

Eilėraščio poetinę idėją mes galime mėginti nusakyti sąvokomis ar išlūkstenti jo vadinamąjį idėjinį turinį. Galime pasakyti, kad tai eilėraštis apie žmogaus vienvatvę, apie jo gyvenimo nepastovumą, apie įprastų vertybių nepatvarumą, apie klajūno dalį, jo būties prasmę. Klajūno dalis gali mums asocijuotis su menihinko, poeto, keliaujančio dainiaus dalis — ir tada eilėraštis įgytų dar daugiau prasmių. Eilėraštyje glūdi mintis, kad žmogus ir gamta paklūsta vieningam gyvenimo ritmui, kad tarp žemės ir žmogaus yra harmoningas ryšys, kad žemė yra tarsi geroji motina, kuri priglaudžia į savo glėbį kiekvieną pavargusį, ramybės išsiilgusį. Eilėraščiui būdingas jaukumas, šviesi rezignacija. Mirtis jame neatrodo baisi ar tragiška. Priešingai: tai susiliejimas su šilainių smėliu, su žeme, su gamtos didžiąja rimtimi. O tai — savotiška paguoda ir prasmė.

Mūsų kalbos apie eilėraščio poetinę idėją tiek tėra prasmingos, kiek jos parodo, ar mes teisingai eilėraščių suvokiame. Tačiau betarpiško meninės idėjos suvokimo, jos išgyvenimo negali pakeisti jokie loginiai komentarai. Jų prasmė ta, kad jie gali padėti pakreipti vaizduotę, atitinkamai nuteikti, pažadinti nenumatytus betarpiško suvokimo rezervus.

Poetinės idėjos suvokimas atveria kelią kūrinio vaizdų interpretacijai, jo stiliaus analizei. Jeigu pažvelgsime į „Klajūnelio“ įvaizdžius (fiksuojančius eilėraštin patekusį išorinio pasaulio klodą), tai pamatysime, kad poetinės idėjos požiūriu jie yra nevienodi, nevienareikšmiai. Pirmoje eilėraščio dalyje dominuoja tokios išorinio pasaulio spalvos ir detalės, kurios žymi gyvenimo pastovumą, patvarumą, jo materialų svorį, jo apibrėžtumą — molio gūžta čia yra svorio centras. Antroje eilėraščio dalyje vyrauja tokios išorinio pasaulio spalvos ir detalės, kurios išreiškia pirmiausia tai, kas laikina, trapu, nepastovu, lengva, šviesu, kas nuolat kinta ir mainosi (laukų vėjelis, lengvas debesėlis, lakus ir baltas šilainių smėlis). Toji skirtinga vaizdų faktūra nėra atsitiktinė — ji priklauso nuo poetinės idėjos formavimosi. Nesuvokę poetinės idėjos — subjektyviojo eilėraštyje atsiskleidusio pasaulio, nepastebėtume ir stilistinio poetinių vaizdų skirtingumo. Visas eilėraštin patekęs išorinio pasaulio vaizdas mums nieko nesakytų, būtų nebylus.

Poetinės idėjos prigimties, jos esmės, jos specifikos suvokimas turi pirmiausia metodologinę reikšmę. Jis padeda išvengti kūrinių suprastinimo — jų grynai empiriško arba grynai racionalistinio traktavimo, atveria kelius visokią prasmingai jų analizei.